

MONOK ISTVÁN

A KÖNYVTÁR, EURÓPA EMLÉKEZETE

A könyvtárakat¹ a kulturális örökségre vonatkozó elméleti írások is emlékezhelyként (*lieu de mémoire*; Erinnerungsort) írják le.² Tartalmában és fizikai megjelenésében is – a történelemben másként és másként – a hatalom megjelenítésének eszköze, jelképe is volt. A könyvekig azonban el kellett jutnia az európai hagyománykövetítésnek.

Az írás kialakulásának egyik fontos motívuma volt az emlékezet, a rögzített hagyomány,³ amely megismerésének szóbeli, képi, szokáskövetéses útjai a(z) (fel)olvasással kibővültek.⁴ A hagyománynak ez a megismerési módja az ókori görög és római alapokon a keresztény közösségekben, majd különösen a nyugati kereszténységben előtérbe került, egyes történelmünk egyes korszakaiban háttérbe szorítva a képi kultúrát. Az írásban rögzült hagyomány dokumentumai jelentős részben a használati írás kategóriájába tartoznak: gazdasági feljegyzések, tulajdonjogi, adminisztratív írások, az intézményszerű működés dokumentumai. A ninivei, az időszámítás előtt, a VII. században alapított könyvtárban is nagyobb részt ilyen gazdasági feljegyzések voltak. Hasonló a helyzet a nyomtatott, vagy éppen a digitális könyv időszakában is: az egyes városi céhek működési szabályzataitól kezdve, a felmérő íveken át az egyes civil szervezetek, vagy gazdasági társaságok éves jelentéseiig, a reklámokig. Az írott örökség felmérésére, kezelésére, illetve a társadalom tagjai számára való hozzáférhetővé tételére két intézményi típust alakítottak ki Európában. A levéltárat és a könyvtárat. Az írott örökség elvi teljessége ezekben lelhető fel, az ezekben őrzött hagyomány, az európai emlékezet szempontjából, együtt vizsgálándó.

A könyvtárak alapításának legátfogóbb célja az írott hagyomány összegyűjtése, rendszerezése, és rendelkezésre bocsátása volt mindig. Az átörökítésben a könyvtár, mindig csak potenciális lehetőség volt. A kérdés, hogy kinek gyűjtötték össze, milyen körét a dokumentumoknak, kiknek álltak ezek rendelkezésre? Assur-ban-Apli (Assurbanipal; i.e. 668–631/629), Ninivében, az uralkodó, és a kultusz őrei, a papok számára alapított könyvtárat. Használatáról keveset tudunk, de sokkal többet az alexandriai könyvtárakéről (Muszeion, Szerapeion). Az időszámítás előtt, a harmadik században alapított két gyűjtemény az uralkodók (Ptolemaioszok) számára gyűjtötte a közel-keleti, az egyiptomi és a görög örökség műveit. A könyvtár egyben másolóműhely – a hagyomány sokszorosító intézménye –, iskola, és kutatóműhely is volt. A szövegre koncentráltak, komoly filológiai felkészültséggel az akkori *lingua franca*, a görög nyelvre fordították a nem görög alkotásokat (e tevékenységnek köszönhető az ógörög Ótestamentum, a *Septuaginta*). Az európai örökségbe a közel-keleti kultúrákból alapvetően ezek, a görög nyelv által közvetített alkotásai kerültek be. Már ami

¹ A tanulmány megjelenését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „ Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen" című projekt támogatta.

² Vö. JACOB 2007–2011.

³ GLASSNER 2000.

⁴ GOODY 1979.

megmaradt ebből, hiszen a Muszeion többször égett (i.e. 48–47, i. sz. 262, 272, 296–297), a Szerapeion pedig már az alexandriai keresztény közösség, a számára idegen hagyományt tagadó dühe pusztította el. (Ennek az eseménynek jó didakszissal felépített filmalkotása az *Agora* című játékfilm.) A Római Birodalom az alkalmazott tudományokat kedvelte. Kicsit úgy viszonyult a görög hagyományhoz, mint sokkal később, az USA az európaihoz. A könyveket, amelyeket hadvezérek, értelmiségiek összehordtak Rómában, hamarosan nyilvánossá tették a polgárjoggal rendelkezők számára. Kialakult a feleslegesen nagy magánkönyvtárakat megvető irodalom is (Seneca).⁵

A keresztény egyház, megszervezésének idején, integratív jellegű volt. Az ókori szövegekhez való viszonyulása is ilyen volt. Amikor az egyház leírta a vallást (Níceai zsinat, 325), elkülönítette a kanonizált örökségtől, a vallás szempontjából nem elsődleges írásokat, a könyv, és a könyvtár egy új alapelv szerinti változatát hozta létre (nem a kereszténység, hanem az egyház, mint intézmény). A szerzetesrendek, és a világi egyházak (káptalanok, püspökségek) a keresztény egyház szempontjából fontos szövegek összegyűjtését, megőrzését, másolását tartották alapvető céljuknak. Szempontjaikba belefért a jogi, a természetismereti, orvosi művek áthagyományozása is. A hozzáférés az egyház korai történetétől kezdve ellenőrzött volt, de soha sem teljesen zárt. (A zártágot alapvetően a társadalmak többségének analfabetizmusa jelentette.) A szerzetesi közösségek könyvtárainak is volt olyan része, amely nem a rendtagok számára fenntartott (*clausura*) területen volt. A humanista értelmiség, felelevenítve az ókori (Seneca), és a korábbi keresztény (Szent Jeromos; Guillaume Perault (cca. 1200–1271), a lyoni püspöki székhelyre emelkedett domonkos szerzetes: *De superbia librorum*)⁶ hagyományt, sorra szervezett közös használatú könyvtárakat, baráti körnek, vagy éppen a város polgárainak a XV. század elejétől kezdve. A „közös használat” – csakúgy, mint az anyanyelvű irodalmak –, a protestáns reformátorok programjában vált meghatározóvá, mondhatni, hogy a korai keresztény hagyomány, és a humanista örökség ekkor társadalmiasult.

A XVII–XVIII. századi barokk könyvtár már méreteinél, anyagának univerzalitásánál fogva is összetett üzenetet hordozott. Nyilvánvalóvá vált az, hogy csak közös használattal ismerhető meg az ott őrzött örökség. Ráadásul a hatalom világi oldala már felismerte, hogy a feudális vazallusi rendszer mellett jelentős közösség összetartó erő az azonos nyelv, és kultúra. Ezért is kezdődött el a köteles példány rendeletek sora, vagyis programok indultak az egy-egy királyságban kiadott könyvek tervezett, és rendszeres összegyűjtésére, megőrzésére (már a XVI. század első felétől – ez a „nemzeti könyvtár” típus kialakulásának a bölcsője). Bizonyos értelemben egy nemes verseny kezdődött abban, hogy ki az, aki ezt az örökséget közkinccsé, hozzáférhetővé teszi. Az uralkodó, a tudós társaságok, vagy az egyház egy-egy vezetője, vagy – ahogy Közép-Európában sok helyen – maga az egyház?

⁵ „*Vitiosum est ubique quod nimium est*” SENECA: De tranquillitate animi 9,4–7.; „*distingit librorum multitudo*” SENECA: Epistola ad Lucilium 1,2.

⁶ PERALDUS 1567. Tractatus 6.: De superbia librorum, Szent Hieronymusra hivatkozva ezt írja: „*Habeant qui volunt veteres libros, vel in membranis purpureis auro argentoque descriptos, vel uncialibus ut vulgo aiunt litteris, onera magis exarata quam codices, dummodo mihi meisque permittant pauperes habere schedulas, et non tam pulchros codices, quam emendatos*”

A harmadik rend, a polgárság hatalmi helyzetbe való emelkedése az *Ancien régime* összeomlásával mindenütt megteremtette a kultúra polgári nyilvánosságát, vagyis a közösségi könyvtárak rendjét is. Európa egyes területein másként-másként, hiszen az úgynevezett „porosz-utas” hagyományban a könyvtár a katalóguson keresztül férhető hozzá (ehhez tudni kell, hogy mi akarunk olvasni, vagy kérdezni, mi lenne jó), az „angolszász” hagyományban pedig a szabadpolcos rendszer társult a közkönyvtárak kialakításához, vagyis az olvasó láthatta, mit őriz a könyvtár, és maga dönthetett arról, melyik könyv érdekli.

Az internet elvileg a leginkább nyilvános könyvtár. Az lesz valóban, ha válogatás nélkül, a teljes európai írásbeli örökséget el lehet érni. Kérdés, hogy mindenki akarja-e ezt, aki nem, miként válogatna? Az is kérdés továbbá, hogy az elektronikus információ áruként való kezelése nem rombolja-e le a kultúra polgári nyilvánosságának elvét, és teszi elérhetővé az örökséget azok számára, akik meg tudják fizetni?

A könyvtár demokratikus intézmény, az európaiság alapvető értékéhez tehát közvetlenül kötődik. Egy-egy ország könyvtári rendszere – a *patrioticum*okat tekintve – az általa képviselt nyelvi és kulturális közösség írott öröksége teljességét akarja megőrizni. Sem erkölcsi, sem politikai, sem semmilyen más szempontot nem érvényesíthet a gyűjtemény építésében, és megőrzésében. Nem volt azonban ez mindig így. A teljességben való megőrzés gondolata a XVI. században született (I. Ferenc, francia király köteles példány rendelete, 1537), de a nyugati kereszténységterületén csak a XIX. század elejétől vált általánossá.

A könyvtár megtestesíti egy-egy nyelvi és kulturális közösség identitását. Éppen ezért az egyes közösségek, csoportok konfliktusai mentén sor kerülhet a könyvtárak tudatos *rombolására*, vagy éppen *elbirtoklására*. Az említett Szerapeion könyvtárának lerombolása (391) a keresztény közösségnek azt a szándékát fejezte ki, hogy a nem keresztény írások ne öröklődjenek tovább. Egyes vélemények szerint ehhez hasonló módon pusztult el az alexandriai Muszeion könyvtárának a maradványa a muszlim hódítás során (640–642). Az egyes kulturális, vagy politikai csoportok a másik emlékezetének elpusztítására gyakran égettek könyveket, könyvtárakat (a náci könyvégetés, vagy a kommunista „könyvtár-tisztítás” is ilyen volt). Vannak a történelemben olyan esetek is, amikor kifejezetten egy közösség teljes emlékezetét akarja egy másik megsemmisíteni. A közelmúltban ilyen volt a Bosnyák Nemzeti Könyvtár tervezett és módszeres elégetése a szerb hadsereg által, majd ezt követte a Bosnyák Levéltár elpusztítása a horvát hadsereg által.

Sok esetben azonban a könyvtárak, mint anyagi értékkel bíró gyűjtemény kerültek elhurcolásra egy-egy idegen csoport által (jelentős részben ilyenek voltak a második világháborúban a szovjet, vagy éppen az amerikai hadsereg akciói). Mások a könyvtár szellemi tartalma miatt akarták elbirtokolni a könyvtárba zárt hagyományt. Gondoljunk a lengyel arisztokrata könyvtárak Szentpétervárra hurcolására a XVIII. században, vagy éppen a Ceaucesu Romániája idején az erdélyi magyar és szász könyvtárak anyagának Bukarestbe telepítésére (mindez, hogy azt a hamis látszatot keltsék, hogy Bukarest, már a kora újkorban is a Nyugat-Európára figyelt).

Külön gondot jelenthet a digitális könyvtári világban az, hogy a digitalizálás nem együttműködések mentén halad. Az a kulturális közösség, amelyik előbb jeleníti meg a honlapjain a múlt írásos emlékeit, úgy tűnik fel, mintha az valóban csak az övé len-

ne. Jóllehet, kevés olyan kulturális csoport él ma Európában, akinek írott emlékezete csak hozzá köthető. A Kárpát-medence írott emlékei biztosan a német, az olasz, és az ezen a földrajzi területen élő népek közös emlékezete, ahogy nehéz lenne azt állítani Elzász könyves világáról, hogy az csak a francia emlékezet része.

A könyvtár rendje (*ordo librorum*) jellemzi azt a kort, amikor kialakult. A kora középkori könyvtárak összeírásai élén a *Patres* (egyházatyák) állnak, a XV. században már általános, hogy a *Biblia* kiadások felsorolásával kezdődnek ezek a katalógusok. A humanista magánkönyvtárak első tematikus csoportja a „*grammaticae*”. A könyvek mennyisége is közrejátszott, de komoly szemléletváltás kellett ahhoz, hogy cédula katalógust építsenek a könyvtárak, a szerzők alfabetikus rendjében, amelyben bárki megelőzhetett egy szentet, egy királyt, akinek a neve az „*a*”-hoz közelebb betűvel kezdődik. A polgári nyilvánosság korszakának kezdetén történt ez utóbbi váltás. De nem csak a könyveket kellett elrendezni, hanem számba kellett venni azt is, ami hiányzik a könyvtárból: a tudást kellett elrendezni kezdetben bio-bibliográfiákban, majd bibliográfiákban. A bibliográfia történet első nagy alakja egy bencés apát, Johannes Trithemius (1462–1516),⁷ a könyvtáros munkájában az ilyen tevékenység helyét, először, az első szakszerű könyvtártan (*bibliothconomia*) szerzője Gabriel Naudé (1600–1653),⁸ Mazarin bíboros könyvtárosa jelölte ki. Naudé nem azokkal a szavakkal, mint amelyeket emblematisztikus történetében Umberto Eco (1932–2016) idéz, de lényegében elmondja, hogy a könyvtáros a „rózsa nevével” foglalkozik, és nem a „rózsával”, vagyis a könyv tartalmával. Már ő is utal arra, hogy a rózsa nevének a megállapítása sokszor a rózsa megismerésével lehetséges csak.

A könyvtárak története egyben anyagiasult európai eszmetörténet (*histoire matérielle de la pensée* (Frédéric Barbier)).⁹ A könyvtárban felhalmozott anyag tematikus, vagy nyelvi összetételének változása, követi a könyvtárat birtokló közösség szellemi orientációjának alakulását. Nem véletlen, hogy a közép-európai könyvtárakban jellemzően a német és az olasz kiadóknál megjelent könyvek találhatók a XVII. század végéig, ekkor megjelennek a francia nyelvű könyvek, majd a XIX. század közepén az angol könyvpiac termékei is.

A könyvtárak, mint anyagiasult eszmei termékeket őrző intézmények tehát az európai emlékezet bástyái. Alapításuk, gyűjteményük gazdagítása, a megsemmisítésükre irányuló törekvések története mentén az egész kontinens históriája elmondható. A bennük őrzött anyag elrendezésének, hozzáférhetővé tételének krónikája mentén követhetők azoknak az értékeknek a története, amelyeket joggal, és elsődlegesen – megelőzve a szabad vállalkozás, a tőke szabad mozgásának és a szabad versenynek az értékét – európai értékeknek nevezzük.

⁷ ARNOLD 1971. 56–73.; BEHRENDT 1959.

⁸ NAUDÉ 1627.; NAUDÉ 1644.

⁹ BARBIER 2013.

Felhasznált források és irodalom:

- ARNOLD, KLAUS: Johannes Trithemius (1462–1516). Würzburg, 1971. (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg. Bd. 23.)
- BARBIER, FRÉDÉRIC: Histoire des bibliothèques d’Alexandrie aux bibliothèques virtuelles. Paris, 2013.
- BEHRENDT, ROLAND: The Library of Abbot Trithemius. The American Benedictine Review, 10.1959. 67–85.
- GLASSNER, JEAN-JACQUES: Écrire à Sumer, L’invention du cunéiforme. Paris, 2000.
- GOODY, JACK: La raison graphique. La domestication de la pensée sauvage. Paris, 1979.
- JACOB, CHRISTIAN (dir.): Lieux de savoir, 2 vol., Paris, 2007–2011.
- NAUDÉ, GABRIEL: Advis pour dresser une bibliothèque .... Paris, 1627; 1644.
- PERALDUS (PERAULT), GUILIELMUS: Summa virtutum ac vitiorum. Antverpiae, 1567.

A SZÜKSÉGES DOLGOKBAN LEGYEN EGYSÉG, A KÉTESEKBEN
SZABADSÁG, MINDENBEN PEDIG SZERETET

A kötet szerzői Dr. Löffler Erzsébet történész-muzeológusnak ajánlják írásaikat elismerésük és tiszteletük jeléül, megköszönve és méltatva több évtizedes munkásságát.

Szerkesztették: a kötet szerzői, tisztelői és barátai

ISBN 978-615-00-2257-4

Kiadó: Egri Lokálpatrióta Egylet

Felelős kiadó: Habis László

Nyomdai munkálatok: EGER '91. Nonprofit Kft.

© Egri Lokálpatrióta Egylet

Eger 2018

A SZÜKSÉGES DOLGOKBAN LEGYEN EGYSÉG,
A KÉTESEKBEN SZABADSÁG,
MINDENBEN PEDIG SZERETET

EGER 2018

TARTALOM:

LECTORIS SALUTEM!.....	7
ÁSVÁNYI ILONA: Egy ökumenikus szellemiségű szakmai szervezet: az Egyházi Könyvtárak Egyesülése.....	9
BARNA GÁBOR: Isten szent nevét védő egyesület. Egy nem engedélyezett társulat története.....	21
BITSKEY ISTVÁN: Pázmány-kultusz a 18. századi Egerben.....	39
BODÓ SÁNDOR: Pulszky Ferenc, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője	47
BUJDOSNÉ PAP GYÖRGYI: Árvizek Egerben a 18. században.....	57
CSÁSZI IRÉN: Jeruzsálemi emlék Mikófalváról.....	65
GEBEI SÁNDOR: A fejedelem (princeps) – nádor (palatinus) viszonya a kora újkori Magyar Királyságban.....	77
DOINA HENDRE BIRO: Új adatok a 18. század végén Gyulafehérvárott, Batthyány Ignác püspök által alapított Batthyaneum könyvtár köteteinek származásához.....	89
KÁRBIN ÁKOS: Wekerle Sándor a kései Tisza-kormány pénzügyminisztere. A monarchia 1892. évi valutaszabályozásának előkészítése.....	99
LUKÁCS LÁSZLÓ: Karácsonyi jásztisztelet.....	125
MISKEI ANTAL: Településirányítás és felekezeti sokszínűség a 18. századi Ráckevén.....	135
MONOK ISTVÁN: Könyvtár, Európa emlékezete.....	151
PETERCSÁK TIVADAR: Vallásos képes levelezőlapok az Első Világháborúban.....	157
SCHMELZER-POHÁNKA ÉVA: A felső szintű oktatás egyházi könyvgyűjteményei Pécssett a kezdetektől a 18. század végéig.....	165

TENGELY ADRIENN:

A templomi építkezések és felújítások egri egyházmegyei szabályozása a 20. század első felében.....189

TÖZSÉR ISTVÁNNÉ GÉCZI ANDREA:

Minőségmenedzsment: eszköz a célok meghatározásához, a szervezetfejlesztéshez és a szervezet eredményességének eléréséhez.....197

VERES GÁBOR:

Az egri püspöki és káptalani pincék a 18. században.....209

VERÓK ATTILA:

Erdélyi szász história egy katolikus könyvtár polcain.

Mathias Miles „Siebenbürgischer würgengel”-je az Egri

Főegyházmegyei Könyvtár állományában.....217